DE SODALIBVS

ET

FLAMINIBVS AVGVSTALIBVS

AD SVMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AB

AMPLISSIMO PHILOSOPHORVM ORDINE ARGENTORATENSI

RITE IMPETRANDOS

SCRIPSIT

HERMANNUS DESSAU

MOENOFRANCOFVRTENSIS.

BEROLINI

MDCCCLXXVII.

18

DE SODALIBVS ET FLAMINIBVS AVGVSTALIBVS.

I. DE SODALIBVS.

Collegia sacerdotalia in honorem divorum imperatorum constituendi mos initium cepit a Caesaris Augusti morte et consecratione; nam dictatori Caesari qui primus post Romulum ex hominum genere inter divos populi Romani relatus est collegium sacerdotum non est constitutum; anno demum p. C. 14 in divi Augusti honorem *sodales Augustales* sunt constituti. Sodales Titios eum qui Augustales constituit et ordinavit — sive Tiberius Caesar is fuit sive ipse divus Augustus haec ita fieri voluit — ante oculos habuisse et ad Titiorum similitudinem Augustales esse constitutos et ex ipso *sodalium* Augustalium nomine apparet et diserte a Tacito[1]) traditur; ut enim sodales Titios sive T. Tatius rex sive post Tatii mortem Romulus (nam de hac re discrepant inter se duo Taciti testimonia)[2]) *retinendis Sabinorum sacris*, ut ipsis Taciti verbis utar, instituit, ita sodales Augustales non ipsum divum Augustum colere (huic enim rei proprium sacerdotem destinatum fuisse infra videbimus), sed sacra gentis Iuliae post Augusti mortem publice suscepta curare iussi sunt. Testis est de hac re Tacitus[3]) *proprium eius* (Iuliae) *domus sacerdotium* sodales Augustales appellans, testes sunt fasti magistrorum sodalium Augustalium[4]) Bovillis, ubi antiquitus gentiles Iulii sacra faciebant[5]), reperti.

---

[1]) Ann. 1, 54: *idem annus* (p. C. 14) *novas caerimonias accepit addito sodalium Augustalium sacerdotio, ut quondam T. Tatius retinendis Sabinorum sacris sodales Titios instituerat.* Hist. 2, 95: *Augustales . . . , quod sacerdotium ut Romulus Tatio regi, ita Caesar Tiberius Iuliae genti sacravit.* Quamvis corrupta sint verba neque de emendatione constet, tamen non adstipuler Nipperdeyo additicia ea esse atque e contextu scriptoris removenda censenti; nam non ea est sententia quae ab interpolatore profecta sit.

[2]) Quae discrepantia non magis mira est quam quod augurum institutio modo Romulo modo Numae tribuitur.

[3]) Ann. 3, 64.

[4]) C. I. L. VI, 1987.

[5]) C. I. L. I, 807. Cf. Tac. ann. 2, 41. 15, 23.

Sed de ipsis sacris quae sodales Augustales exercebant et admodum exigua ad nos pervenit notitia et aliena est quaestio ab huius scriptionis proposito; de externa ut ita dicam huius sacerdotii specie, quot fuerint sacerdotes cuiusque ordinis cuiusque aetatis, quaeramus.

Atque ut de numero sacerdotum primum dicam, fuerunt sodales Augustales cum primum sunt instituti (a. 14) viginti quinque, quorum unus et viginti, ut Taciti verbis utar, erant *sorte ducti e primoribus civitatis*; supra numerum adlecti sunt et Tiberius Caesar, eius divi a quo sodales nomen traxerunt filius, et qui erant adulescentes in domo Augusti, Germanicus Drusus Claudius[1]). Quae fuerit autem illius sortitionis ratio quive fuerint *primores* e quibus viginti unum sacerdotes sorte esse ductos Tacitus narrat, cuius denique ordinis cuiusque aetatis homines ad illam sacerdotum sortitionem admissi sint, cum vocabulum *primores* neque apud Tacitum neque apud ullum alium scriptorem certa atque sollemni ratione adhibeatur, ignoramus; coniecturas facere si volumus, fuisse aut omnes consulares aut omnes consulares omnesque praetorios, non sine omni veri similitudine dici poterit. Unum tantum nomen illorum qui tum primum sorte sodales Augustales creati sunt, mihi innotuit, L. Volusium Saturninum dico[2]); quem non certum quidem sed tamen veri simillimum est, cum a. p. C. 3 consulatum gesserit[3]), iam a. 14 sodalem Augustalem esse factum. Contra qui inter sodales Augustales nobis cognitos proxime ad Saturnini aetatem accedit, Ser. Sulpicium Galbam, quem sodalem Augustalem fuisse narrat Suetonius[4]), cum a. p. C. 33 consul fuerit[5]), non illa prima sortitione sed posteriore aliquo tempore sodalem Augustalem esse creatum et ex re ipsa apparet et e Suetonii verbis cognoscitur.

Non semper viginti quinque fuisse sodales Augustales, sed numerum postea esse auctum apparet ex fastis sodalitatis quorum pars nobis servata exhibetur C. I. L. VI, 1984[6]). Legitur enim in his fastis a p. C. 51 adlectum

---

[1]) Dio 56, 46: *ἀθανατίσαντες αὐτὸν καὶ θιασώτας οἱ καὶ ἱερὰ . . . . ἀπέδειξαν*. Tac. ann. 1, 54: *sorte ducti e primoribus civitatis unus et viginti*; *Tiberius Drususque et Claudius et Germanicus adiciuntur*. Cf. Suet. Claud. 6: *senatus quoque ut ad numerum sodalium Augustalium sorte ductorum extra ordinem adiceretur, censuit.*

[2]) C. I. L. III, 2974 (Henzen 6474): *L. Volusio* [*L. f. Saturnino*], *co*(*n*)*s*(*uli*), *aug*(*uri*), *so*[*dali Augustali*], *sodali Titio*, [*leg*(*ato*) *pro pr*(*aetore*) *divi Aug*(*usti*)], *leg*(*ato*) *pro pr*(*aetore*) *Ti C*[*aesaris Augusti*]. Cf. C. I. L. III, 2975.

[3]) C. I. L. I p. 473 n. XII. Cf. Borghesi opp. 3, 313 seq.

[4]) Vit. Galb. 8: *ob res et tunc in Africa et olim in Germania gestas ornamenta triumphalia accepit et sacerdotium triplex*, *inter quindecimviros sodalesque Titios*, *item Augustales cooptatus.*

[5]) Tac. ann. 6, 15.

[6]) Utar occasione ut eis quae eph. ep. 3, 74 de hac tabula disputavi aliquod addam. Apud Statium silv. 1, 4, 61 seq. Apollo Aesculapium filium adhortans, ut Rutilio Gallico — eidem quem ab a. 68 usque ad a. 92 sacerdotem fuisse in hac tabula legimus (cf. Nohl quaestiones Statianae p. 6) — aegrotanti opem ferat, omnes Gallici honores cum in urbe ipsa tum in provinciis gestos enumerat, de sacerdotio men-

esse ad numerum ex s. c. Neronem Caesarem Claudii Aug. filium eamque ob rem institutam esse decuriam vicesimam septimam (decurias enim singulos locos sodalitatis fuisse vocatos ex fastis cognoscitur), a. p. C. 71 adlectum esse ad numerum ex s. c. T. Caesarem Vespasiani filium factamque decuriam vicesimam octavam; ita ut ab a. 51 usque ad a. 71 sodales Augustales fuerint viginti septem, ab a. 71 usque ad a. 81 (quo anno Titus mortuus est) viginti octo; nam post a. 81 iterum ad viginti septem numerum redacti sunt cum in Titi demortui locum nemo sit suffectus; vacuaque mansit decuria vicesima octava usque ad annum 197 quo iisdem fastis testibus Caracalla super numerum ex s. c. cooptatus est[1]). Numerum viginti octo non videntur excessisse sodales Augustales. Sed cum a. 51 Nerone supra numerum cooptato decuria vicesima septima instituta sit, antea, inter annos nimirum 14 et 51, decuriam aliquam vicesimam sextam veteri numero additam esse consentaneum est; cumque inde ab a. 51 neminem supra numerum esse cooptatum nisi imperatorum filios fasti doceant, etiam inter annos 14 et 51 ex domo Augusti adulescentem aliquem ad numerum sodalium adlectum esse statuendum est. Cogitari potest et de Nerone et de Drusu Germanici filiis Tiberii nepotibus; sed cum Neronem in locum patris a. 19 demortui suffectum esse probabile sit, Drusum a. 23 toga virili sumpta supra numerum cooptatum et in eius honorem vicesimam sextam sodalium Augustalium decuriam esse constitutam veri simile est[2]).

Senatorii tantum ordinis homines ad sodales Augustales aditum habuisse et ex exemplorum copia quam inscriptiones praebent apparet[3]) et inde quod imperatores quoque inter sodales cooptari solebant: neque enim imperatores umquam sacerdotium equestre suscepisse probabile est[4]); contra plebeios quoque homines nec patricios solum admissos esse docent exempla Valerii Festi[5]), qui postquam sub Nerone tribunus plebis fuit sodalis Augustalis factus est, P. Aelii Hadriani eius qui postea imperavit[6]), multa alia[7]). Neque vero eum usum qui liberae rei publicae tempore in

---

tionem non facit. Iam si Gallicus erat sodalis collegii divi Augusti divique Claudii cultui addicti, hanc rem in carmine Domitiano imperante conscripto non commemorari facile explicatur; si augur fuisset Gallicus — id quod Borghesius (opp. 1, 349. 3, 395) voluit — valde mirum esset, auguratum ab Apolline praetermitti.

[1]) Sodalem Augustalem fuisse Caracallam nummi quoque testes sunt apud Eckhelium d. n. 7, 200 et Cohen *Carac.* 32; cf. Borghesi opp, 1, 351. Mommsen *Staatsrecht* 2, 1018 n. 2.

[2]) Cf. eph. ep. 3, 76.

[3]) Vide Henzen ind. p. 46.

[4]) Cf. quae dixit Mommsenus *Staatsrecht* 2, 1016 de curionibus.

[5]) Wilmanns 1147.

[6]) Wilmanns 937: *P. Aelio P. f. Serg. Hadriano, . . . sodali Augustali, . . . trib(uno) pleb(is).*

[7]) Wilmanns 1172. 1181. 1184. 1189. 1210. 1217 etc. Ceterum plebeios fuisse illos homines statui propterea, quod aut tribunatum plebis aut aedilitates plebeiam curulemve eos gessisse ex inscriptionibus quas attuli apparet; nam curules quoque aediles

sacerdotiis eis obtinuit in quae et patricii et plebeii cooptabantur, ut in locum patricii demortui nemo nisi patricius, in locum plebeii nemo nisi plebeius cooptaretur, altera parte sacerdotii patriciis altera plebeiis servata[1]), sodales Augustales servarunt; in eam enim decuriam quae Neronis Caesaris patricii hominis causa constituta est per vices temporum successit a. 230 Q. Petronius Melior, quem plebeium fuisse cum tribunatum plebis gesserit titulus Wilmannsianus 1213[2]) docet.

Ius novos sacerdotes in locum demortuorum et damnatorum[3]) creandi penes quem fuerit, certo non constat; eundem autem fuisse morem atque eum qui in quattuor amplissimis quae vocabantur sacerdotiis, pontificibus auguribus quindecimviris sacris faciundis septemviris epulonum, imperatorum aetate receptus fuit, ut sacerdotes crearet senatus ratione habita eorum quos Caesar commendasset, hac potissimum ex causa veri simile fit, quod in fastis supra commemoratis cooptationes supra numerum ex senatus consulto fiunt; neque probabile est senatum de sodalibus extra numerum creandis quicquam decrevisse si quae ex ordine fiebant suffectiones nihil ad eum pertinebant[4]).

Summa fuisse dignitate sodales Augustales et ex eis quae supra attuli apparet et ex eo quod una cum quattuor quae sollemni dicendi ratione amplissima vocabantur collegiis munera quaedam eos edidisse Tacitus[5]) et Dio[6]) narrant; sed non ita esse aequatos quattuor illis sacerdotiis ut iam nullum discrimen interesset neque ex quattuor amplissimis sacerdotiis quinque esse facta, hac ex re demonstrari posse puto: cum tot supersint tituli quibus hominum qui florentis imperii tempore vixerunt honores et sacerdotia enumerentur, nusquam idem homo duobus ex illis quattuor sacerdotiis praeditus esse invenitur[7]); scilicet supra privatum extolli videbatur ad

---

imperatorum aetate semper plebeios homines fuisse demonstravit Mommsenus *Staatsrecht* 1, 457 ed. 1 (= 1, 537 ed. 2). 2, 452.

[1]) Mommsen *Röm. Forschungen* 1, 85.

[2]) Cf. infra sodales Augustales Claudiales n. 4.

[3]) In damnatorum quoque locum suffectiones factas esse ea ex re cognoscitur quod Plutarchus q. Rom. 99 et Plinius ep. 4, 8, 1 solum auguratum non licuisse adimi viventi narrant. Cf. Plin. ep. 2, 11, 12: *modo consularis, modo septemvir epulonum, iam neutrum.*

[4]) Cf. Mommsen *Staatsrecht* 2, 1022 n. 1.

[5]) Ann. 3, 64: *supplicia dis ludique magni ab senatu decernuntur, quos pontifices et augures et quindecimviri septemviris simul et sodalibus Augustalibus ederent.*

[6]) 58, 12: ἐψηφίσαντο . . . . τὴν ἡμέραν ἐν ᾗ ἐτελεύτησε (Seianus) καὶ ἵππων ἀγῶσι καὶ θηρίων σφαγαῖς ἐτησίοις διά τε τῶν ἐς τὰς τέσσαρας ἱερωσύνας τελούντων καὶ διὰ τῶν τοῦ Αὐγούστου θιασωτῶν ἀγάλλεσθαι.

[7]) Liberae rei publicae temporibus duorum amplissimorum sacerdotiorum coniunctorum aliquot exempla inveniri docuit C. Bardt *die Priester der vier grossen Collegien* p. 38. Inter inferioris aetatis titulos qui duo ex illis sacerdotiis coniuncta praebeant vetustissimus esse videtur titulus Aquinas C. Octavii Sabini, consulis ordinarii a. 214, pontificis et auguris (eph. ep. 1, p. 130); quo in titulo etiam hoc a sollemni lege recedere quod sacerdotia duo copula *et* coniungantur (PONTIF · ET · AVGVRI) monuit Mommsenus eph. ep. 1. l.

quem duo amplissima sacerdotia coniuncta deferrentur, ac solis imperatoribus imperatorumque filiis et pontificibus et auguribus et quindecimviris sacris faciundis et septemviris epulonibus esse licuit. At quin inter pontifices aliquis vel augures eodemque tempore inter sodales Augustales cooptaretur, nihil obstabat; saepeque sodales Augustales amplissimi alicuius collegii eodem tempore sacerdotes reperiuntur[1]). Qua re sodales Augustales quattuor illis collegiis amplitudine paullo fuisse inferiores efficitur.

Sub tribus magistris fuisse sodales Augustales magistrorumque munus fuisse annuum docemur inscriptione Bovillensi Henzen 6046; quam inscriptionem ad sodales Augustales pertinere paulo post videbimus.

Qui proxime divo Augusto in imperio successerunt, Tiberium et Gaium, in deorum numerum non esse relatos primoque Claudio post divum Augustum honorem consecrationis contigisse (a. p. C. 54) notum est; atque ut post Augusti consecrationem gentis Iuliae, ita a. 54 Claudiae gentis sacra publice suscepta sunt. Nec tamen peculiares sacerdotes qui illa sacra curarent sunt instituti, sed Claudiae quoque gentis sacra curare iussi sunt sodales Augustales eisque nomen inditum est *sodales Augustales Claudiales.* Sodalium Augustalium Claudialium in inscriptionibus inveniuntur exempla haec:

1) *[Q. Glitius] P. f. Stel. [Atilius] Agricola, co(n)s(ul) II, [VII] vir epulonum, sodalis Augustalis Claudialis, legat(us) pr(o)pr(aetore) imp(eratoris) Caes(aris) Traian(i) Aug(usti) Ger(manici) Dacici provinc(iae) Pannon(iae), donatus ab eodem bello Dacico donis militaribus corona murali vallari classic(a) aurea hastis puris IIII vexillis IIII, legatus pro pr(aetore) provinc(iae) Belgic(ae) divi Nervae, leg(atus) leg(ionis) VI Ferrat(ae), leg(atus) Hispan(iae) c[iterior(is)], praetor, [aedilis curulis, q(uaestor)] di[vi Vespasiani, trib(unus) mil(itum) leg(ionis) I Italicae, Xvir stlit(ibus) iud(icandis), sevir eq(uitum) Rom(anorum)].* — Taurinis. Wilmanns 1160*a*, cf. 1160*b*.

2) *C. Sabucius C. f. Quir. Maior Caecilianus, co(n)s(ul), sodalis August(alis) Claudial(is), proco(n)s(ul) prov(inciae) Acha(iae), leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Belgicae, praef(ectus) aerari mil(itaris), leg(atus) iurid(icus) prov(inciae) Britanniae, iurid(icus) per Flamin(iam) et Umbriam, curat(or) viae Salar(iae) et alimentorum, praet(or) candidatus, tr(ibunus) pleb(is)* .... Romae. VI, 1509 (Wilmanns 1196).

3) *P. Plotius Romanus, co(n)s(ul), sod(alis) Aug(ustalis) Cl(audialis), leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Arab(iae), item Gal(atiae), praef(ectus) aer(ari) Sat(urni), leg(atus) Aug(usti) cens(ibus) acc(ipiendis) Hisp(aniae) cit(erioris), iur(idicus) per Aem(iliam) Lig(uriam), cur(ator) viae Labic(anae), cur(ator) Verc(ellensium), pr(ae-*

[1]) Pontifex sod. Aug.: Wilmanns 1145. 1147. C. I. L. III, 6073; augur sod. Aug.: Wilmanns 1143. C. I. L. III, 2974; XVvir sacris faciundis sod. Aug.: Suet. Galb. 8; VIIvir epul. sod. Aug.: Wilmanns 937. 1210; cf. quoque eum titulum quem infra inter sodales Augustales Claudiales dabimus n. 1.

tor) urb(anus), trib(unus) pl(ebis), q(uaestor) kand(idatus), VIvir eq(uitum) R(omanorum) tur(mae) (secundae), trib(unus) mil(itum) leg(ionum) (primae) Min(erviae) et (secundae) adiut(ricis), IIIIv(ir) v(iarum) c(urandarum). — Romae. VI, 332 (Wilmanns 1197).

4) *Q. Petronius Melior, vir co(n)s(ularis), cur(ator) r(ei) p(ublicae) Tarquiniens(ium) et Graviscanor(um), praef(ectus) frum(enti) dandi, legat(us) leg(ionis) (tricesimae) Ulpiae, curat(or) Pyrgens(ium) et Ceretanor(um), leg(atus) leg(ionis) (octavae) Aug(ustae), praet(or), trib(unus) pleb(is) kandid(atus), quaest(or) prov(inciae) Narbon(ensis), quaest(or), sodalis Aug(ustalis) Claudialis, sexvir turm(ae) pr(imae), trib(unus) laticl(avius) leg(ionis) pr(imae) Min(erviae), Xvir stlitib(us) iudicand(is).* — Tarquiniis. Henzen 6048 (Wilmanns 1213).

5) . . . . *quaesto*]*r*(*i*) *u*[*r*]*bis* (?) *candidato, sodali Augustali Claud(iali),* . . . . *Latinae linguae facundissimo in causis* . . . . , *M. Aurelius M. f. Papirius Socrates* . . . . *v(ir) p(erfectissimus), pater.* — Romae. VI, 1357.

Eosdem autem esse sodales Augustales Claudiales atque Augustales iam ex ipso nomine apparet; nam si in honorem divi Claudii sacerdotes proprii constituti essent, *sodales Claudiales* vel *sodales Claudiales Augustales* (nomine deducto a *Claudio Augusto*) eos vocari oportuit; *sodales Augustales Claudiales* non possunt esse nisi sacerdotes quibus primum sacra divi Augusti, posteriore tempore sacra divi Claudii tradita sint. Luculenter autem ea quae dixi confirmantur inscriptione Bovillensi quam post Borghesium[1]) et Mommsenum[2]), quorum interpretationem sequor, publici iuris fecit Henzenus n. 6046 et C. I. L. VI, 1987. Duo enim primi versus huius inscriptionis ita concepti sunt:

MAGISTERIA · SOD
CLAVDIALIVM · AI

vv. 3. 4. 8 SODales illi . . . . CLAVDIALES a. p. C. 213 ducentesimum annum egisse leguntur; anno igitur p. C. 14 sodales quosdam . . . Claudiales institutos esse apparet. Cum tamen, Claudio anno demum 54 consecrato, anno 14 sodales Claudiales instituti esse omnino non possint, eo ipso autem anno sodales Augustales primos creatos esse constet, recte Borghesius Augustales a Claudialibus diversos non fuisse docuit versusque supra relatos ita restituit:

MAGISTERIA · SOD*alium augustalium*
CLAVDIALIVM · AN*nua*

Quod autem Nero Claudiae genti proprium sacerdotum collegium non creavit divique Claudii sacra ab eisdem quibus divi Augusti curari iussit, causa

---

1) Opp. 4, 174.

2) *Zeitschrift für Alterthumswissenschaft* 1845 p. 514.

ea videtur fuisse quod artam Claudiorum cum Iuliorum gente coniunctionem legitimamque Claudiorum post Iulios extinctos in imperium successionem hac re demonstrare voluit. Iam omnes qui inde ab a. p. C. 54 in inscriptionibus occurrant sodales Augustales pleno nomine *sodales Augustales Claudiales* vocari expectari potuit. Sed longe aliter haec res evenit: nam in tanta inscriptionum copia quinque tantum sodalium Augustalium Claudialium exempla extare videntur, ut etiam post annum 54 *sodalis Augustalis* nomen multo usitatius fuisse in aperto sit. Cuius rei, cum admodum mira mihi videretur, Mommsenus et Wilmannsius, quos consului, hanc mihi causam significaverunt: et Augustales Claudiales et aliorum divorum sodales non plenis nominibus plerumque usos esse, sed elegisse nomen aliquod deductum ab eo imperatore qui eorum quos colerent sodales optima fama floreret; hanc ob causam sodales Augustales Claudiales Claudii mentionem plerumque suppressisse, sodales Flaviales Titiales nomen *Titialium* a divo Tito deductum retinere maluisse.

Sed redeundum est ad ordinem institutae disputationis. Neronem Galbam Othonem Vitellium consecratos non esse notum est. De Vespasiani consecratione praeter nummos et lapides scriptorum unicus testis est Plinius[1]). Atque peculiare sacerdotum collegium sacris gentis Flaviae colendis esse institutum docent tituli hi:

1) . . . . . *legatus imper(atoris) Cae[s(aris)] Nervae Aug(usti) Germ(anici) leg(ionis) XVI Flaviae firmae et legatus imp(eratoris) Nervae Traiani Caesaris Aug(usti) German(ici) Dacici legionis VI f[e]r[ratae], sodalis Flavialis, praetor aerari militaris, legatus imp(eratoris) Nervae Traiani Caesaris Aug(usti) Germanici Dacici provinciae Lugdunensis, consul, legatus imp(eratoris) Nervae Traiani Caesaris Aug(usti) Germanic(i) Dacici ad census accipiendos.* — Aventici. Mommsen Inscr. Helv. 175 (Orelli 364).

2) *L. Aemilius L. f. Cam. Karus, co(n)[s(ul)], leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provinciae Cappadociae, leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) censitor provinciae Lugdunensis, leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provinciae Arabiae, curator viae Flaminiae, leg(atus) leg(ionis) XXX U(lpiae) V(ictricis), praet(or), trib(unus) pleb(is), quaest(or) Aug(usti), trib(unus) militum leg(ionis) VIIII Hispanae, Xvir stlitib(us) iudic(andis), sodalis Flavialis, XVvir s(acris) f(aciundis).* — Romae. VI, 1333 (Wilmanns 1182).

3) *Q. Ca[m]ur[ius . . f. Lem.] Numisius [Iunior], IIIvir a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo), t[r(ibunus) mil(itum)] leg(ionis) VIIII Hi[sp(anae)], sodalis Titialis, qu[ae]st(or) urb(anus), ae[d(ilis) cur(ulis)], p[r(aetor), le]g(atus) Aug(usti) leg(ionis) . . . et [leg(ionis)] VI Victr(icis).* — Attidii rep. Henzen 6050.

---

[1]) Panegyr. 11: *dicavit caelo Tiberius Augustum . . . , Claudium Nero . . . , Vespasianum Titus, Domitianus Titum.*

4) *[M. Stati]us M. f. Cl. Priscus [L]icinius Italicus, legatus Augustorum pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Cappadociae, leg(atus) Aug(ustorum) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Brittanniae, leg(atus) Aug(ustorum) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Moesiae super(ioris), curato[r] alvei Tiberis et cl[o]acarum urbis, c[o(n)s(ul)], leg(atus) Aug(usti) prov(inciae) Daciae, leg(atus) leg(ionis) XIII G(eminae) p(iae) f(idelis), leg(atus) leg(ionis) [X]IIII Gem(inae) Martiae Victricis, sacerdos Titialis [Fl]avialis, pr(aetor) inter cives et peregrinos, tr(ibunus) pl(ebis), quaest(or), proc(urator) Aug(usti) (vicesimae) hereditatium prov(inciarum) Narbonens(is) et Aquita[n(iae), p]r(aefectus) eq(uitum) alae I pr(aetoriae) c(ivium) R(omanorum), tr(ibunus) mil(itum) leg(ionis) I adiutricis p(iae) f(idelis) et leg(ionis) X [G(eminae)] p(iae) [f(idelis) e]t leg(ionis) IIII Gallicae, praef(ectus) coh(ortis) IIII Lingonum, vexillo mil(itari) [d]onatus a divo Hadriano in expeditione Iudaic[a].* — Romae. VI, 1523 (Wilmanns 1190).

Consul ordinarius a. 159.

5) *[P.] Porcius Optatus Flamm[a], c(larissimus) v(ir), praetor, inter tribuni[c(ios)] adlectus, quaestor pro[vin]ciae Baeticae, sacerdot[io] Flaviali Titiali iudicis dom[ini] n(ostri) sanctissimi et fortissi[mi i]mp(eratoris) Caes(aris) L. Septimi Sever[i Per]tinacis Aug(usti) Pii exor[natus], legatus ab amplissimo s[enatu] ad eumdem dominum [i]mp(eratorem) in Germaniam et [ad] Antoninum Caes(arem) [im]p(eratorem) destinatum in Pannoni[am] missus.* — Cirtae. Renier 1826 (Wilmanns 1200).

6) *. . . . . unius Faustinus . . . . . dus Postumian(us), c(larissimus) v(ir), [c]o(n)s(ul), adlectus inter co[mit]es Aug(ustorum) n(ostrorum duorum), sacerdos [F]lavialis Titialis, leg(atus) Aug(ustorum duorum) pr(o) pr(aetore) provinciae Mysiae inferior[is, leg(atus)] Aug(ustorum duorum) pr(o) pr(aetore) provinciae Luseiani[ae, leg(atus) leg]ion[i]s . . . . . [fel]icis . . . . . , [iur]idicus [pe]r Aemiliam [e]t Etruriam et Tusciam, praetor [c]andi[datus, leg(atus) pr]ovinciae . . . [dio]eceseos . . . , [trib]unus pleb(is) candida[tus, qu]ae[s]tor provinc(iae) . . . . . ae, d[ec]emvir s[tl]itibus [i]u[d(icandis)].* — Hr. Machdjuba. VIII, 597.

7) *C. Bellicus Natalis Tebanianus, co(n)s(ul), XVvir Flavialium.* — Pisis. Orelli 2375.

Kalator sacerdotii:

8) *Q. Caecilius Ferox, kalator sacerdotii Titialium Flavialium, studiosus eloquentiae, vixit annis XV mense I diebus XXIIII.* — Romae. VI, 2189 (Orelli 2432).

Apparet ex his titulis sodales primum *Flaviales* (n. 1. 2), inde ab anno 81 quo Titus consecratus est *Flaviales Titiales* (n. 5. 6) esse nominatos; quod autem inveniuntur *sacerdos Titialis Flavialis* (n. 4), *sodalis Titialis* (n. 3), *sacerdotium Titiale Flaviale* (n. 8), ea qua modo vidimus ratione explicandum est: nimirum Titi memoriam mox praemissam esse ei vocabulo quo Vespasiani mentio fieret, mox solam esse retentam. Quam ob rem

Flaviales saepius non *sodales*, sed *sacerdotes* nominentur (n. 4. 6), nescio. Quot fuerint sodales Flaviales, non traditur; cum autem in inscriptionibus multo pauciores inveniantur non solum Augustalibus, sed etiam eis qui multo post constituti sunt sodalibus Hadrianalibus (nam septem non amplius Flavialium exempla quaerenti mihi innotuerunt), non ita multos eos fuisse efficitur: quindecim numero eos fuisse ex eo, quod in titulo n. 7 occurrit *XVvir Flavialium*, fortasse colligi potest[1]). Ceterum ut inter sodales Augustales, ita inter Flaviales quoque senatorii tantum ordinis homines, sed et patricios et plebeios cooptatos esse ex exemplis quae attuli cognoscitur: pauci qui innotuerunt sodales Flaviales, qui quidem utrum patricii an plebeii fuerint discerni potest, plebeii fuerunt (n. 2. 3. 4. 5. 6). Apud scriptores unicum de sodalibus Flavialibus extat testimonium Suetonii vit. Dom. 4: *in stadio vero cursu etiam virginum certamini praesedit* (*Domitianus*), ... *assidentibus Diali sacerdote et collegio Flavialium*; qua ex re ut Augustales sub Iuliis imperatoribus, ita sub Domitiano Flaviales, cum proprium domus Augustae essent sacerdotium, paullo honoratiores fuisse apparet.

Eos qui post Titum proximi in deorum numerum relati sunt imperatores, Nervam et Traianum dico, propriis sacerdotum collegiis non esse ornatos, et ex eo constat quod in tot inscriptionibus nullus huius generis sacerdos invenitur, et scriptorum silentio comprobatur; neque enim Plinius, si Traianus in divi Nervae honorem sacerdotum collegium creavisset, de hac re in panegyrico tacuisset. Cuius rei valde alienae a consuetudine priorum temporum causae eae videntur fuisse, primum quod sacra gentilicia, quibus colendis sodalitates erant destinatae, iam inde a Flaviorum temporibus paulatim evanuerant, tum quod omnino illo tempore consecrationes despectui fuerunt[2]). Anno etiam 138 cum defunctum Hadrianum consecrari oporteret senatus acerrime restitit, neque facili negotio Antoninus pertinaciam senatorum, obsequiosi alioqui ordinis, superavit; cum autem effecisset ut Hadrianus consecraretur, unde ipsi Pio inditum nomen est, idem consuetudinem iam per sexaginta fere annos obsoletam collegia sacerdotum in honorem divorum imperatorum constituendi reduxit et divo patri *sodales Hadrianales* creavit. Cuius rei testis est biographus Hadriani c. 27[3]). Reperiuntur in inscriptionibus sodales Hadrianales hi:

1) *C. Popilius C. f. Quir. Carus Pedo, co(n)s(ul), VIIvir epulon(um), sodalis Hadrianalis, legatus imp(eratoris) Caesaris Antonini Aug(usti) Pii pro pr(aetore) pr(ovinciae) Germaniae super(ioris) et exercitus in ea tendentis, curator oper(um) publicor(um), praef(ectus) aerari Satur(ni), curator viar(um) Aureliae veteris et novae, Corneliae et Trium-*

---

1) [Sed quod olim posui in actis minoribus Lips. 1850 p. 219 n. 3 Tebanianum fuisse et XVvirum sacris faciundis et ex Flavialibus, etiamnunc verum puto. Th. M.].

2) Cf. Mommsen *Staatsrecht* 2, 718.

3) *Templum denique ei* (Hadriano Antoninus) *constituit . . . . . et sodales.* Cf. vit. Pii 5: *clipeum Hadriano magnificentissimum posuit et sacerdotes instituit.*

phalis, legatus legionis X Fretensis a cuius cura se excusavit, praetor, tribunus plebis, q(uaestor) divi Hadriani Aug(usti), in omnibus honoribus candidatus imperator(is), trib(unus) laticlavius leg(ionis) III Cyreneicae, donatus donis militaribus a divo Hadriano ob Iudaicam expeditionem, Xvir stlitibus iudicandis. — Tibure rep. Wilmanns 1186. Henzen 6501.

2) *L. Dasumius P. f. Stel. Tullius Tuscus, co(n)s(ul), comes August(i), augur, sodal(is) Hadrianalis, sodal(is) Antoninianus, curat(or) operum publicorum, legatus pr(o) pr(aetore) provinciar(um) Germaniae superior(is) et Pannoniae superior(is), praefectus aer(ari) Saturni, praetor, tribun(us) pleb(is), leg(atus) provinc(iae) Africae, quaest(or) imp(eratoris) Antonini Aug(usti) Pii, trib(unus) milit(um) leg(ionis) IIII Flaviae, triumvir a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo).* — Tarquiniis. Wilmanns 1183. Henzen 6051.

3) *Q. Pompeius Q. f. Quir. Senecio Roscius Murena Coelius Sex. Iulius Frontinus Silius Decianus C. Iulius Eurycles Herculaneus L. Vibullius Pius Augustanus Alpinus Bellicius Sollers Iulius Aper Ducenius Proculus Rutilianus Rufinus Silius Valens Valerius Niger Cl(audius) Fuscus Saxa Uryntianus Sosius Priscus, pontifex, sodalis Hadrianalis, sodalis Antoninianus Verianus, salius Collinus, quaestor candidatus Aug(ustorum duorum), legatus pr(o) pr(aetore) Asiae, praetor, consul, proconsul Asiae sortito, praefectus alimentor(um), XXvir monetalis, sevir, praef(ectus) feriarum Latinarum.* — Tibure. Wilmanns 1194. Orelli 2761.

Consul ordinarius a. 169.

4) *L. Fulvius C. f. Pom . . . . . Bruttius Praesens Min . . . . . Valerius Maximus Pompeius L . . . . . Valens Cornelius Proculus . . . . . Aquilius Veiento, co(n)s(ul) II, pr[oco(n)s(ul) prov(inciae) . . . , pater C]r[is]pinae Aug(ustae), socer imp(eratoris) [Caes(aris) Commodi Aug(usti), sodalis Hadrianialis* (sic), *sodalis Antonin[ianus Verianus] Marcianus, comes imp(eratorum) Ant[onini et Commodi Aug(ustorum)] expeditionis Sarmaticae, p[raetor, tr(ibunus) pl(ebis), quaes]tor Aug(usti), tr(ibunus) mil(itum) leg(ionis) (tertiae) Gallic(ae), [donis milit(aribus) donatus] ab imp(eratore) divo Antonino Aug(usto) P[io, ...].* — Volceis. I. N. 217. Henzen 5488.

5) *T. Sextius T. f. Vol . . . . . M. Vibius Ove . . . . . Secundus Luc . . . . Vestinus . . . , Africani con[sularis viri] filius, saliu[s . . . . . , sodalis] Hadrianalis, iu[rid(icus) . . . .], praetor, in con[silio imp(eratoris) Caesaris L. Aur(elii) [Veri Aug(usti), leg(atus)] provinciae Afr[icae, ...].* — Romae. VI, 1518.

6) *Ti. Claudius Saethiada Caelianus, Cl(audii) Frontini co(n)s(ulis) f(ilius), Xvir stl(itibus) iud(icandis), trib(unus) mil(itum) leg(ionis) III Gallicae, q(uaestor) provinc(iae) Siciliae candidatus imp(eratorum) Antonini et Veri Augustor(um), sodalis Hadrianalis, trib(unus) pleb(is), praet(or) fid(ei)com(missarius), legatus leg(ionis) XI Cl(audiae) Aug(ustae).* — Abellini. I. N. 1881 (Henzen 6452).

7) Ἁ πόλις Τιβ(έριον) Κλαύ(διον) Τιβερίου Φροντείνου υἱὸν Κυρείνᾳ Φροντεῖνον Νικήρατον, σόδαλιν Ἀδριάν[α]λιν, τῶν δέκα ἀνδρῶν τῶν [τ]ὰ φονικ[ὰ] δικ[α]σάν[τ]ων, χειλίαρχον πλατύσημον λεγεῶνος δ' Φλαβιᾶς, ταμίαν καὶ ἀντιστράτηγον ἐπαρχείας Ἀχαΐας, ἐπὶ τῶν ὑπομνημάτων τῆς συγκλήτου κανδίδατον αὐτοκράτορος Μ. Αὐρηλίου Ἀντωνείνου Αὐγούστου Γερμανικοῦ, ἀγορανόμον κουρ[ού]λ[λ]ιον, στρατηγὸν Ῥωμαίων, — Spartae. C. I. Gr. 1327. Fere par est titulus eiusdem hominis Argivus C. I. Gr. 1133.

8) *L. Ragonius L. f. Pap. Urinatius Larcius Quintianus, co(n)s(ul), sodalis Hadrianalis, leg(atus) leg(ionis) XIIII Gem(inae), donis milit(aribus) donatus ab imp(eratore) C[ommodo] Antonino Aug(usto), proco(n)s(ul) prov(inciae) Sardin(iae), iuridicus per Apul(iam), praef(ectus) f(rumento) d(ando), praet(or), aed(ilis) pl(ebis), q(uaestor) pr(o) pr(aetore) provinc(iae) Africae, sevir.* — Romae. VI, 1502 (Wilmanns 1195). Cf. titulos eiusdem hominis VI, 1503. V, 1969. 2112 (Orelli 2377. 2702).

9) *L. Insteius L. f. Hor. Flaccianus, pr(aetor) k(andidatus), trib(unus) ple[b(is)], quaest(or), sevir t[urmae . . . . .], Xvir stlitibus iudicand(is), sodalis Hadrianalis.* — Romae. VI, 1429.

10) [. . . *adlectus inter patr*]*icios a divo Pertinace, IIIvir a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo),* [*so*]*dalis Hadrianalis, flamen Commodian(us).* — Romae. VI, 1577 (Wilmanns 1199).

11) *L. Fabius M. f. Gal. Cilo Septiminus C. Atinius Acilianus Lepidus Fulcinianus, co(n)s(ul), comes imp(eratoris) L. Septimi Severi Pii Pertinacis Aug(usti) Arab(ici) Adiab(enici) p(atris) p(atriae), sodal(is) Hadrianal(is), cur(ator) Min(iciae), leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provinc(iarum) Pann(oniae) et Moesiae sup(erioris), Bithyn(iae) et Ponti, dux vexill(ationum) per Italiam exercitus imp(eratoris) Severi Pii Pertinacis Aug(usti) et imp(eratoris) Aureli Antonini Aug(usti), praepositus vexillation(ibus) Perinthi pergentib(us), leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provin(ciae) Galat(iae), praef(ectus) aer(ari) militar(is), proco(n)s(ul) prov(inciae) Narbon(ensis), leg(atus) Aug(usti) leg(ionis) XVI F(laviae) f(irmae), pr(aetor) urb(anus), leg(atus) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Narb(onensis), trib(unus) pl(ebis), quaest(or) prov(inciae) Cret(ae) Cyr(enarum), trib(unus) mil(itum) leg(ionis) XI Cl(audiae) Xvir stlit(ibus) iudic(andis).* — Romae. VI, 1408 (Wilmanns 1202). Cf. VI, 1409 (Wilmanns 1202*a*).

Consul suffectus a. 193, consul II ordinarius a. 204.

12) *L. Annius L. f. Quir. Italicus Honoratus, co(n)s(ul), sodal(is) Hadrianalis, leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Moes(iae) inf(erioris), cur(ator) oper(um) pub(licorum), cur(ator) Neap(olis) et Atell(ae), praef(ectus) aer(ari) mil(itaris), leg(atus) leg(ionis) XIII Gem(inae), iurid(icus) per Fl(aminiam) et Umbriam, cur(ator) viae Lavic(anae) et Lat(inae) veter(is), praetor qui ius dixit inte*[*r*] *civ*[*is*] *et civis et pereg(rinos), trib(unus) p(lebis), q(uaestor) prov(inciae) Achaiae, sevir turmar(um) equ(estrium), IIIIvir viar(um) curandarum.*— Tomis. III, 6154. Cf. III, 1071. 1072.

13) *Cn. Cornelins Aquilius Niger, leg(atus) leg(ionis) I M(inerviae) p(iae) f(idelis), item proconsul provinciae Gal(liae) Narbonensis, item sodalis Hadrianal(is).* — Bonnae. Brambach corp. inscr. Rhenan. 463 (Orelli 2021).

14) *T. Aelius T. f. Pal. Naevius Antonius Severus, c(larissimus) v(ir), quaestor, sodalis Hadrianalis, trib(unus) laticl(avius) leg(ionis) XVI Fl(aviae) piae f(idelis), praef(ectus) feriar(um) Latinar(um), IIIvir capit(alis), sevir equitum Romanorum turmae secundae.* — Romae. VI, 1332 (Orelli 3046).

15) *M. Gavius T. f. Vel. Appalius Maximus, c(larissimus) v(ir), sodalis Hadrianalis, leg(atus) pro(vinciae) Narbonensis, q(uaestor) Aug(usti).* — Tusculi. Mur. 192, 1.

16) *L. Flav(ius) L. f. Septimius Aper Octavianus, c(larissimus) v(ir), trib(unus) pleb(is), sod(alis) Hadria[n(alis)], q(uaestor) provinc(iae) Cypri, sevir turm(ae) II equit(um) Rom(anorum), Xvir stlitib(us) iudicand(is).* — Romae. VI, 1415 (Orelli 3102).

17) *M. Aelius Aurelius Theo, v(ir) c(larissimus), iurid(icus) de infinito per Flam(iniam) et Umbriam Picenum, sodalis Hadrianalis, praetor, tribun(us) plebis, adlectus inter quaestorios, trib(unus) militum laticlavius leg(ionis) XI Claud(iae), item tribunus militum laticl(avius) leg(ionis) XII fulminat(ae), decemvir stlitibus iudicandis,* — Arimini. Orelli 3174 cf. Henzen p. 291[1]).

Quibus exemplis[2]) inter Hadrianales quoque senatorii tandum ordinis homines, sed et patricios et plebeios[3]) cooptari licuisse cognoscitur; quot fuerint sodales, non constat.

Mortuo Antonino et in divorum numerum relato (a. 161) rursus novum sacerdotum collegium institutum est quibus nomen erat *sodales Antoniniani.* Borghesius[4]) quidem peculiares sacerdotes in divi Antonini Pii honorem non esse creatos, sed sodales Hadrianales divi Pii sacris praeesse iussos statuit, quique in inscriptionibus occurrant *sodales Antoniniani,* eosdem esse ac sodales Hadrianales, ita ut unius sacerdotii duae essent appellationes; secutique sunt Borghesium Henzenus[5]) et Marquardtius[6]), licet hic non sine dubitationis nota. Quod ut statueret Borghesius, eis maxime rationibus videtur inductus esse quas modo exposui de Augustalibus Claudialibus et Flavialibus Titialibus; conveniensque videbatur, ut divum Augustum divumque Claudium, ut Vespasianum et Titum, sic Hadrianum quoque et Antoninum, adoptione iunctos scilicet et ipsos, ab eisdem sodalibus esse cultos. Nec tamen fugerunt Borghesium quae sententiae quam protulerat repugna-

---

1) Etiam in fragmentis C. I. L. VI, 1575. 2157 Boissieu *inscr. de Lyon* p. 82 sodalium Hadrianalium mentio facta videtur esse.

2) [Accedit *M. Valerius Bradua Mauricus* cos. a. 191 ex titulo Albingaunensi vol. V n. 7783. Th. M.].

3) Patricios habemus n. 3. 5. 10, plebeios n. 1. 2. 6. 7. 8. 9. 11. 12. 16. 17.

4) Opp. 3, 400 seq.

5) N. 6045.

6) *Handbuch* 4, 432.

rent: primum biographum Marci[1]) ita verba facere, ut novos sodales divo Pio constitutos esse nobis statuendum sit; tum quod in inscriptione Henzeniana 6053 = C. I. L. VI, 2001 sacerdotes quidam, quos sodales Antoninianos esse ipse Borghesius[2]) docuit, in aede divi Pii convenire legantur, tum demum recte stare cum proprios divi Antonini sacerdotes sodales Antoninianos fuisse statuamus; at si eidem sint Hadrianales et Antoniniani, in aede divi Hadriani Antoninianos quoque oportere convenire. Deinde quod Sosius Priscus consul a. 169 in titulo Tiburtino[3]) *sodalis Hadrianalis sodalis Antoninianus* appelletur, ita tantum explicari posse ut diversos intellegamus Hadrianales ab Antoninianis; nam si idem sacerdotium duobus illis vocabulis significaretur, Sosium *sodalem Hadrianalem Antoninianum* vocari oportuisse. Tamen in diversam sententiam abiit Borghesius, motus titulo Vaticano quem dedimus inter Hadrianalium titulos n. 10. Nam cum sibi persuasisset, a quibus sodalibus divus imperator quisque coleretur, ex eisdem sodalibus flaminem quoque eligi debuisse — de qua re infra dicetur — inde quod in illo titulo sodalis Hadrianalis *flamen Commodianus* appellatur effecit, sodales Hadrianales divi Commodi sacra curavisse; quod si ita est, divi Pii quoque sacra curasse Antoninianos eosdemque esse atque Antoninianos concedendum est[4]). Sed primum num recte inde quod in titulo Vaticano duo illa sacerdotia (sodalitatem Hadrianalem et flamonium Commodianum dico) coniuncta inveniuntur necessariam eam fuisse coniunctionem effecerit Borghesius, valde dubitari potest; rectius ni fallor cum is cui titulus positus est et sodalis Hadrianalis et flamen Commodianus fuisse diserte praedicetur, diversa illa sacerdotia neque necessitate inter se coniuncta fuisse iudicandum erit[5]). Tum eam opinionem quam sibi Borghesius informavit de ratione quae intercesserit inter sodales et flamines divorum, qua opinione tota eius ratiocinatio nititur, argumentis non esse firmatam iam Marquardtius[6]) dixit idemque infra accuratius demonstrabitur. Accedit quod Borghesius non omnia enumeravit quae sententiae quam secutus est repugnarent: unum titulum protulit in quo verba SODALIS HADRIANALIS SODALIS ANTONINIANVS legantur, ita ut de duabus diversis sodalitatibus cogitandum

---

[1]) C. 7 *Et laudavere uterque* (Marcus et Verus) *pro rostris patrem . . . et sodales ex amicissimis . . . creavere.*

[2]) L. l. p. 397.

[3]) Cf. supra Hadrianales n. 3.

[4]) Ipsa Borghesii verba apponam (*mem. dell' inst.* 1832 p. 266 = opp. 3, 402): *Se quest' ignoto era sodale Adrianale ed insieme flamine Commodiano, ciò vuol dire, che quei sodali erano addetti al culto anche di Commodo, il che è impossibile di concepire, se non supponendo che gli Adrianali fossero gli stessi che gli Antoniniani.*

[5]) Videtur autem is cui titulus Vaticanus positus est primum flamen Commodianus, tum demum sodalis Hadrianalis factus esse; nam cum honores ita enumerentur ut qui primi suscepti sint ultimo loco ponantur (certe vigintiviratus qui primus capessebatur ultimum locum tenet), in sacerdotiis enumerandis eandem rationem valuisse veri simile est.

[6]) *Handb.* 4, 432 n. 2971.

sit; sed extat alter, extat tertius: quorum alterum quidem (Hadrianales n. 4) non legerat illo tempore Borghesius nisi depravatum et vitiosum qualem Gruterus p. 1095, 1 praebet, alterum (Hadrianales n. 2), de quo olim[1]) dixerat ipse, omnino oblitus est. Iam quod ter *SODALIS HADRIANALIS SODALIS ANTONINIANVS* occurrit, id casui tribui nullo pacto potest. Immo quod inter eos quos inscriptiones praebent sodales Hadrianales tres inveniuntur *sodales Hadrianales sodales Antoniniani* neque ullus *sodalis Hadrianalis Antoninianus*, qua ratione explicari poterit, nisi distinguendos esse Antoninianos ab Hadrianalibus duasque diversas eas fuisse sodalitates statuemus? Iam tres ei de quibus dixi tituli accipiendi sunt de hominibus duabus sodalitatibus et Hadrianali et Antoniniana ornatis. Quod autem Hadriano et Antonino, eiusdem gentis divis, diversae sodalitates creatae sunt, non mirum est ea aetate qua omnino rationes gentilicias evanuisse constat. Nomen fuisse novis sodalibus *sodales Antoninianos* auctor est biographus Pii c. 13[2]); quocum consentiunt tituli complures infra exhibendi[3]). At vit. Marci c. 7[4]) *Aurelianis* eis fuisse nomen narratur. Sed sodales divi Pii nomen traxisse ab Aurelio nomine quo Antoninus eo solum tempore usus est quo privatus homo fuit (nam inde ab a. 138 postquam ab Hadriano adoptatus in domum Augusti venit nomen ei fuit *T. Aelio Antonino*), veri simile non est; immo errorem commisit biographus Marci vel is quem biographus compilavit, Marius Maximus, eumque non nimis gravem, cum eo tempore quo Marius Maximus scripsit sodales Antoniniani recte *Aureliani* nuncupentur. Inscriptiones quoque in quibus *Aureliani* inveniuntur non primis post Pii consecrationem temporibus, sed posteriori aetati attribuendae esse videntur[5]). Iam quot fuerint sodales Antoniniani, ignoratur; et patricios et plebeios eos fuisse exempla quae lapidibus nobis servata sunt docent[6]). Fastorum so-

---

[1]) *Bull. dell' inst.* 1830 p. 201.

[2]) *Meruit . . . . . et templum et sodales Antoninianos.*

[3]) Antoniniani n. 1—5 (p. 219).

[4]) *Et laudavere uterque pro rostris patrem . . . et sodales ex amicissimis Aurelianos creavere.*

[5]) Antoniniani 11. 12. 13 (p. 221).

[6]) Plebeios Antoninianos habemus n. 1. 3. 4. 10. 13. — Ceterum eadem ratione qua inter divorum sodales et patricios et plebeios cooptatos esse demonstravimus, idem de aliis quibusdam sacerdotiis de quibus contrarium falso statuebatur demonstrari potest, sodales Titios dico et fratres Arvales. Sodales Titios patricios semper fuisse videri dixit Marquardtius 4, 147: at extat sodalis Titius plebeius ap. Wilmanns 1191 = Renier 1818: *P. Iulius P. f. Quir. Geminius Marcianus, . . . sodalis Titius, ... trib. pleb.* Fratres Arvales patricios esse debuisse Marinius statuit *atti* p. XVII, quem secutus est Marquardtius 4, 409; contradixit Mommsenus *R. Forsch.* 1, 79, nullam dicens subesse causam opinioni a Marinio profectae, repugnare autem silentium Ciceronis de domo 14, 38. Et vero plebeios inter Arvales esse cooptatos docent haec exempla: Wilmanns 1151 (*C. Salvius C. f. Vel. Liberalis Nonius Bassus, ... frater Arvalis, allectus ab divo Vespasiano et divo Tito inter tribunicios*); Wilmanns 1159 (*L. Iulius L. f. Fab. Marinus Caecilius Simplex, ... aedilis plebi, ... frater Arvalis*); Orelli 3382 (*P. Metilius P. f. Cla. Secundus, . . . frater Arvalis, ... trib.*

dalium Antoninianorum exiguum extat fragmentum, editum post alios ab Henzeno n. 6053 et C. I. L. VI, 2001, ad Antoninianos relatum praecedente Melchiorrio a Borghesio[1]. Apparet autem ex his fastis, ut inter sodales Augustales, ita inter Antoninianos quoque imperatores imperatorumque filios cooptatos esse.

Iam post Antonini Pii consecrationem et sodales Antoninianos institutos novae sodalitates creatae esse omnino non videntur, sed quicumque postea consecrati sunt imperatores, eorum sacra curare iussi sunt Antoniniani, ita ut nova cognomina e nominibus novorum divorum tracta acciperent. Ac divum quidem Verum ab Antoninianis cultum esse narrat biographus Marci c. 15[2]; de divo Marco testis est biographus c. 18[3], de divo Magno Antonino biographus Caracall. c. 11[4]. Etiam divum Pertinacem quamvis non coniunctum adoptione cum Antoninorum domo[5] sodales Antoniniani coluerunt[6]. Comprobantur autem scriptorum testimonia et id quod, quamquam a scriptoribus diserte non narratur, facile tamen ex eis colligi potuit, etiam Commodi et Severi sacra Antoninianos curasse efficitur eis quae inscriptiones nobis subministrant; quarum eas quae mihi innotuerunt ex ordine dispositas exhibebo.

Sodales Antoniniani:

1) Vide Hadrianales n. 2.

2) [*T. Vitrasius . . f. Pollio, co(n)s(ul) II, ... Aug*]*ustorum, comes* [*M. Antonini et L. Ver*]*i Aug(ustorum) expeditio*[*nis . . . . . Germ*]*anicae, item comes* [*M. Antonini et Com*]*modi Aug(ustorum) expedit*[*ionis Germanicae Sar*]*maticae, bis donis m*[*ilitaribus donatus cor*]*onis*

---

pleb.); Wilmanns 1187 (*C. Arrius Antoninus, ... frater Arvalis, ... aedilis curulis*; cf. p. 207 n. 7); Wilmanns 1808 (*P. Aelius Coeranus, ... trib. plebei, ... frater Arvalis*). Etiam L. Salvius Otho, flamen fratrum Arvalium a. 39 (Henzen arv. p. XLIX), eo tempore etiamtum plebeius fuit, cum anno demum 48 a Claudio imperatore inter patricios adlectus sit (Suet. Otho 1. Cf. Tac. ann. 11, 25).

1) Opp. 3, 397.

2) *Antoninianos sodales et omnes honores qui divis habentur eidem* (Vero) *dedicavit.*

3) *Etiam templum ei constitutum, dati sacerdotes Antoniniani et sodales.*

4) *Habet templum, ... habet sodales Antoninianos.*

5) Borghesius tamen, cum Severus et Pertinacis et M. Aurelii filium se dici voluerit, Pertinacem quoque aliqua ratione cum Antoninorum domo coniunctum fuisse existimat (opp. 3, 399: *essendo stato intruso egli pure nella discendenza del Divo Pio dal successore Severo, colla doppia adozione che' egli finse fatta di se dallo stesso Pertinace et da M. Aurelio*). Sed quo tempore Severus Pertinacem consecravit et sodales Antoninianos divi Pertinacis sacra curare iussit, ipse Severus divo Marco in adoptionem nondum se dederat; Pertinacem enim consecravit Severus a. 193 (Dio 73, 17), divi Marci filius factus est a. 197 post Clodium Albinum devictum (Dio 75, 7).

6) Vita Severi 7: *funus deinde censorium Pertinacis imagini duxit eumque inter divos sacravit, addito flamine et sodalibus Helvianis qui Marciani fuerant.* Vita Pertinacis 15: *Marciani sodales, qui divi Marci sacra curabant, Helviani sunt dicti propter Helvium Pertinacem.*

muralibu[s II vallar(ibus) II aur(eis) II] has[tis puris VIII vexillis VIII, proco(n)s(ul) Asiae, ... leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Moesiae inf(erioris), ... pontif(ex), s]odalis Antonin[ianus, praef(ectus) alimento]rum, praetor, qu[aestor, IIIvir monetal]is a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo), maritus A[nniae . . . . . Fausti]nae, imp(eratoris) Caesaris M. [Antonini Aug(usti) et div]ae Faustinae Piae pa[truelis, affinis domus] Aug(usti). — Romae. VI, 1540 (Wilmanns 639).

Consul II ordinarius a. 176.

3) *[M. Didius . . . Sev]erus Iulianus, [co(n)sul, proco(n)s(ul)] Africae, leg(atus) Aug(usti) [pr(o) pr(aetore) prov(inciae) P]onti et Bithyniae, [item German]iae, Dalmatiae, Belgica[e, leg(atus) proconsulu]m Africae et Ac[h]aiae, praetor, [aedilis, quaes]t[o]r consulum, tribunus leg(ionis) . . . , [Xvir stl(itibus) iud]icandis, sodalis Antoni[ni]anus.* — Romae. VI, 1401.

4) *L. Albinius A. f. Quir. Saturninus, co(n)s(ul), proco(n)s(ul) prov(inciae) Asiae, leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Ponti et Bith(yniae) prov(inciae), proco(n)s(ul) prov(inciae) Achaiae, praef(ectus) aer(ari) Sat(urni), leg(atus) Aug(usti) Asturicae et Gallaec(iae), pr(aetor) urb(anus), aed(ilis) pl(ebis), sod(alis) Antoni[ni]an(us), q(uaestor) urb(anus).* — Suessae. I. N. 4033.

5) *[. . . leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) . . . . , i]tem Germ[aniae, ... c]urat(or) aed(ium) sacrar(um) et operum publicorum,] sodalis Anto[ninianus, ... quin]que[f]asc(alis) reg[ni Norici, . . . leg(atus) leg(ionis) V]II Cl(audiae) [p(iae)] f(idelis), praetor, ...* — Romae. VI, 1546.

Sodales Antoniniani Veriani.

6) *M. Pontius M. f. Pup. Laelianus Larcius Sabinus, co(n)s(ul), pontifex, sodalis Antoninianus Verianus, fetialis, leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Syriae, leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Pannon(iae) super(ioris), leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Pannon(iae) infer(ioris), comes divi Veri Aug(usti), donatus donis militaribus bello Armeniaco et Parthico ab imp(eratore) Antonino Aug(usto) et a divo Vero Aug(usto) [coron(a)] mu[rali vallari clas]sica aur[ea cet.* — Romae. VI, 1497 (Orelli 3186).

Consul ordinarius a. 163.

7) Vide Hadrianales n. 3.

8) *. . . . . onianus Octavius P. f., ... praef(ectus) urb(i) feriar(um) [La]t(inarum), ... leg(atus) leg(ionis) prim(ae) Ital(icae), co(n)s(ul), ... [sodalis] Antoni[ni]an(us) Verian(us), leg(atus) Aug(usti) [pr(o) pr(aetore) prov(inciae)] . . . . . oris.* — Pisis. Gori inscr. Etr. 2, p. 18.

Sodalis Antoninianus Verianus Marcianus.

9) Vide Hadrianales n. 4.

Sodalis Marcianus Antoninianus.

10) [*C. Arrius . . f. Quir. Antoninus, ... praetor*] *curatoribus et tu-t*[*orib*]*us dandis primus constitutus, curator Nolanorum, frater Arvalis, augur, sodalis Marcianus Antoninianus, iuridicus regionis Transpadaneae, curator Ariminiesium, curator civitatum per Aemiliam, aedilis curulis, ab actis senatus,* [*s*]*evir equitum Romanorum, quaestor urbanus, tribunus leg*(*ionis*) *IIII Scythicae, quattuorvir viarum curandarum.* — Cirtae. Mus. Rhenan. 1875, p. 289. *Bull. dell' inst.* 1874, p. 114.

Sodales Aureliani Antoniniani:

11) *C*[*l*(*audius*) *Pompeia*]*nus, co*(*n*)*s*(*ul*), *flamen Aug*(*ustalis*), *proco*(*n*)-*s*(*ul*), *pontif*(*ex*), *sodalis Aurelianus Antoninianus.* — Veronae. V, 3223 (Orelli 2378).

Consul, ut videtur, a. 209.

12) *L. Pomponius Dexter Celerinus, c*(*larissimus*) *v*(*ir*), *co*(*n*)*s*(*ul*), *Aurelianus Antoninianus.* — Vagae. VIII, 1222 (Wilmanns 2341).

Sodalis Marcianus Aurelianus Commodianus Helvianus Severianus.

13) *C. Caerellius Fufidius Annius Ravus C. fil. Ouf. Pollittianus, sodalis Marcianus Aurelianus Commodianus Helvianus Severianus, IIIvir monet*(*alis*) *a*(*ere*) *a*(*rgento*) *a*(*uro*) *f*(*lando*) *f*(*eriundo*), *trib*(*unus*) *laticlavius leg*(*ionis*) *III Cyr*(*enaicae*), *VIvir equit*(*um*) *Rom*(*anorum*) *turmae primae, quaestor candidatus imp*(*eratoris*) *Caesaris M. Aurelli Antonini pii felicis Aug*(*usti*), *trib*(*unus*) *pl*(*ebis*) *candid*(*atus*), *pr*(*aetor*) *hastar*(*ius*), *c*(*larissimus*) *v*(*ir*). — Romae. VI, 1365 (Wilmanns 1206).

Publicus:

14) *Onesi*[*mus*] *Iulianus, publicus ex sacer*[*dot*(*io*)] *Aureliano Antoniano* (sic) *Veria*[*no*]. — Romae. VI, 2324[1]).

Severo Alexandro mortuo *datos esse sodales qui Alexandriani appellati sint* narrat biographus c. 63; quae verba levi biographi errore sine dubio ita accipienda sunt ut anno 235 sodales Antoniniani appellati sint *Alexandriani.* Ceterum ultima illa fit mentio sacerdotii in divorum imperatorum honorem constituti; neque pauci ei qui post Severum Alexandrum consecrati sunt imperatores quo modo culti sint traditur.

II. DE FLAMINIBVS.

Non solum collegia sacerdotum vel sodalitates in honorem divorum imperatorum esse instituta, sed etiam singulos singulis divis colendis fuisse sacerdotes sive flamines et scriptorum testimoniis et multis inscriptionum exemplis cognoscitur. Atque Borghesius[2]), ut ab eius sententia proficiscar,

[1]) Etiam is qui inscriptionem metricam Bonnensem (Wilmanns 150) posuit *divum sodalis,* C. Fulvius C. f. Maximus, sodalis Antoninianus fuisse potest. Missa facio fragmenta C. I. L. VI, 1568. 2155 ab Henzeno ad Antoninianos relata.

[2]) Opp. 3, 402.

flamines divorum imperatorum ex ipsis eorum sodalibus esse electos iudicavit, ita ut exempli gratia et flaminem Augustalem et flaminem Claudialem e sodalibus Augustalibus Claudialibus electos esse, vel potius, ut ipsius Borghesii[1]) verbis utar, sodales Augustales Claudiales flaminem Augustalem et flaminem Claudialem habuisse statueret; eadem fortasse ratione qua fratres Arvales flaminem habuisse ex eorum actis apparet. Quam sententiam Marquardtius[2]) secutus est, quamvis dubitans[3]). Atque Borghesius ad illam opinionem ea maxime re adductus est quod complures flamines Augustales eodem tempore sodales Augustales fuisse constat[4]). Neque tamen hac ex re omnes omnium divorum flamines ex ipsis eorum deorum sodalibus esse sumptos effici posse videtur; praesertim cum certa flamonii Augustalis cum sodalitate coniuncti exempla in imperatoria tantum domo inveniantur, unde de privatis hominibus et de usu sollemni nihil colligi potest. Nec comparare licet illos quales sibi informavit Borghesius flamines divorum cum flaminibus fratrum Arvalium; nam flaminis fratrum Arvalium munus fuit annuum, flamines divorum per totam vitam flamonium retinuerunt; quod et inde colligitur quod omnino in titulis istorum flaminum mentio fit et de flaminibus Augustalibus ex Taciti testimonio constat. Refert enim Tacitus ann. 2, 83 post Germanici mortem senatus consultum esse factum *ne quis flamen aut augur in locum Germanici nisi gentis Iuliae crearetur* (fuerat autem Germanicus flamen Augustalis); ex quibus verbis flamines Augustales *perpetuos* fuisse iam Marquardtius[5]) effecit. Maxime autem illud opinioni a Borghesio propositae repugnat quod mos divis imperatoribus flamines creandi iam multo prius natus est quam sodales divorum sint constituti. Primo divo Augusto sodales constitutos esse a. p. C. 14 supra diximus; flaminem iam dictator Caesar habuit. Atque hos quoque flamines (quos *Iulianos* appellatos esse inscriptiones docent) e sodalibus Augustalibus esse sumptos Borghesius opp. 5, 202 sibi persuasit[6]); scilicet inde ab a. 14 quo sodales Augustales sunt constituti; nam antea flamonium divi Iulii proprium sacerdotium fuisse neque cum ulla sodalitate coniunctum necesse est. Atqui veri dissimillimum videtur flamines Iulianos, cum ab anno 710 a. u. c. usque ad

---

1) Opp. 5, 202.

2) *Handbuch* 4, 430.

3) L. l. not. 2963. 2971.

4) Germanicum Caesarem dico et Neronem Caesarem Germanici filium. Germanicum enim sodalem Augustalem fuisse Tacitus ann. 1, 54 narrat, flaminem Augustalem fuisse inscriptiones docent (Orell. 660. 661. 3064. C. I, L. II, 1517. I. N. 2395, aliae); Nero Caesar in aliis titulis *flamen Augustalis* (Orell. 664. 665), in aliis *flamen Augustalis sodalis Augustalis* appellatur (Orell. 663. 2366. 2368). Etiam Drusum Caesarem Tiberii filium *flaminem Augustalem* exhibet titulus Orell. 211 = Mommsen inscr. Helv. 17; sed mirum est in aliis Drusi titulis non fieri mentionem flaminatus, maxime si contuleris Drusi titulum C. I. L. VI, 910 cum Germanici titulo C. I. L. VI, 909 (Orell. 3064).

5) *Handb.* 4, 431 n. 2963.

6) Contradixit iam Henzenus apud Borghesium l. l. not. 5.

a. p. C. 14 liberam ut ita dicam et suae potestatis aetatem egerint, a. 14 sodalibus Augustalibus esse attributos. Et quod de flaminibus Iulianis, idem de divi Nervae et divi Traiani flaminibus iudicari necesse est: nam sodalitates in honorem Nervae et Traiani non esse creatas supra demonstravimus; at flamine divum Nervam a Traiano esse ornatum ex testimonio Plinii[1]), divum Traianum ab Hadriano ex eo, quod in titulo C. I. L. VI, 1383 temporibus Hadriani conscripto invenitur *flamen Ulpialis*, certo constat. Itaque divi Nervae quoque et divi Traiani flamines neque attributos esse ulli sodalitati neque ex ullis sodalibus esse electos pro certo affirmari potest. Iam aut duo fuisse genera flaminum divorum imperatorum, quorum alterum cum sodalibus coniunctum fuerit, alterum ad sodalitates omnino non pertinuerit, statuendum aut tota Borghesii sententia relinquenda erit. Accedit quod ei qui post Hadriani et Antonini Pii consecrationes sodales et flamines institutos esse tradunt auctores ita loquuntur, ut tamquam duas diversas res neque alteram ex altera consectariam flaminum et sodalium institutionem distinguant[2]), de qua re dixit iam Marquardtius l. l. Atque is mihi rectius videtur de flaminibus divorum iudicare qui tales eos sibi informaverit quales fuerunt flamen Dialis flamen Martialis flamen Quirinalis et ad horum trium flaminum, qui *maiores flamines* dicebantur, similitudinem illos esse constitutos sibi persuaserit. Multae enim ac gravissimae similitudines inter tres maiores flamines et flamines divorum imperatorum intercedunt. Ac primum quidem, ut Iovis Martis Quirini, ita divorum imperatorum quoque flamonia non munera annua fuisse, ut fratrum Arvalium flamonium, sed sacerdotia, quae per totam vitam retinerentur, iam supra vidimus. Deinde et maiores flamines et flamines divorum patricios esse oportuit: de maioribus vide Mommsenum *Röm. Forschungen* 1, 78; de flaminibus divorum idem iam exemplis probabo. Singuli in inscriptionibus inveniuntur flamines Claudiales Ulpiales Commodiani[3]); quos omnes patricios fuisse in ipsis lapidibus perscriptum est. Ipsas inscriptiones apponam:

1) [*L. Eggio L.*] *f. Cor. Ambibulo Pom*[*peio Lon*]*gino Cassiano L. Maecio Pos*[*tumo, co*(*n*)*s*(*uli*)], *flam*(*ini*) *Claud*(*iali*), *salio Collino, pr*(*aetori*) *candidato,* [*legato pro*]*v*(*inciae*) *Macedoniae, q*(*uaestori*) *candidato divi Traian*[*i Part*]*hici, ab eodem adlecto inter patricios, seviro eq*(*uitum*) [*Rom*(*anorum*), *tr*(*ibuno*) *mil*(*itum*)] *leg*(*ionis*) (*undecimae*) *C*(*laudiae*) *p*(*iae*) *f*(*idelis*), *Xviro stlitibus iudicandis; IIvir*(*o*) *q*(*uin*)[*q*(*uennali*), *item pa*]*t*(*rono*) *col*(*oniae*); *p*(*ublice*) *d*(*ecreto*) *d*(*ecurionum*). — Aeclani. I. N. 1110 (Wilmanns 1174).

---

[1]) Panegyr. 11: *licet illum aris pulvinaribus flamine colas.*

[2]) Vita Hadriani 27. vit. Pii 13. vit. Marci 7: *et laudavere uterque* (Marcus et Verus) *pro rostris patrem flaminemque ei ex adfinibus et sodales ex amicissimis Aurelianos creavere.*

[3]) Loquor de eis tantum qui publice in urbe Roma divis imperatoribus creati sunt flaminibus, missis et municipalibus et provincialibus Augustorum sacerdotibus.

Consul ordinarius a. 126.

2) *P. Coelio P. f. Ser. Balbino Vibullio Pio, Xviro stlitib(us) iudic(andis), VIviro equit(um) Roman(orum) turm(a) quint(a), tr(ibuno) mil(itum) leg(ionis) XXII primig(eniae) p(iae) f(idelis), adlecto inter patric(ios) ab imp(eratore) Caes(are) Traiano Hadriano Aug(usto), salio Collino, quaest(ori) Aug(usti), flamini Ulpiali, pr(aetori) de fidei comiss(is), co(n)s(uli) designato, decuriones sua pecunia.* — Romae. VI, 1383 (Wilmanns 1175).

Consul ordinarius a. 137.

3) *. . . . . adlecto inter pat]ricios a divo Pertinace, IIIvir(o) a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo), [so]dali Hadrianali, flamini Commodian(o), [Pol]ytimus lib(ertus) et proc(urator), patrono.* — Romae. VI, 1577 (Wilmanns 1199).

Etiam quem solum novimus divi Pertinacis flaminem, Helvium Pertinacem[1]), patricium fuisse, imperatoris scilicet filium, certo constat[2]); quamquam hoc quidem exemplum non magni momenti esse ad eam rem quam probare volumus facile concedo. Sed cum sub Traiano flamonium Claudiale, sub Hadriano Ulpiale, sub Severo Commodianum ad patricios esse delata aut eos qui illis flamoniis ornandi erant inter patricios adlectos esse constet, haec res casui mihi non videtur posse tribui, sed inde explicanda esse quod patriciis tantum hominibus flamines divorum imperatorum fieri licuerit. Ac ceterorum quoque divorum flamines, qui quidem innotuerunt, patricios fuisse aut certo constat aut coniectura paene ad certum adduci potest. Atque ut de flaminibus Augustalibus primum dicam, Germanicum et Neronem Caesares, flamines Augustales (cf. p. 36 n. 58), patricios fuisse notum est. L. Iunius Silanus, gener imperatoris Claudii, quem flaminem Augustalem fuisse ex titulo eius Attico[3]) scimus, quin patricius fuerit non

---

[1]) Vit. Pertin. 15: *filius Pertinacis patri flamen est factus.* Cf. vit. Caracall. 4: *Helvium Pertinacem suffectum consulem ob hoc solum quod filius esset imperatoris occidit.*

[2]) Cf. Mommsen *Staatsrecht* 2, 746.

[3]) C. I. Gr. 369 = eph. ep. 1 p. 62: [Λεύκιον Ἰού]νιον Μάρκου Σειλα[νοῦ υἱὸν Σειλανὸ]ν Τορκουάτον, ἱερέα Θ[εοῦ] Ἰουλίου καὶ ἱερέα Θεοῦ Κα[ίσαρος Σεβα]στοῦ, ἔπαρχον Ῥάμης, τριῶν [ἀνδρῶν] κατασκ[ευ]ῆς χρ[υ]σοῦ καὶ ἀργύρου [καὶ χαλκ]οῦ, ταμ[ίαν Τιβερί]ου Κλα[υδί]ο[υ Καίσαρος] Σεβα[στοῦ Γερμα]νικο[ῦ] . . . . . Verba ἱερέα Θεοῦ Ἰουλίου καὶ ἱερέα Θεοῦ Καίσαρος Σεβαστοῦ Silanum et Iulianum et Augustalem flaminem fuisse docent. Quam rem repugnare arbitratus Borghesius (opp. 5, 201) eis quae leguntur apud Ciceronem de legg. 2, 8, 20: *divisque aliis sacerdotes, omnibus pontifices, singulis flamines sunto* et Varronem de l. L. 5, 15: *horum singuli cognomina habent ab eo deo quoi sacra faciunt* Silanum non flaminem Augustalem sed sodalem Augustalem fuisse iudicavit, verba ἱερεὺς Θεοῦ Ἰουλίου καὶ ἱερεὺς Θεοῦ Καίσαρος Σεβαστοῦ interpretatus *flamen Iulianus sodalis Augustalis.* Sed non eam quam Borghesius voluit sententiam inesse in Ciceronis et Varronis verbis docuit Mommsenus (Borghesi opp. 5, 201 not. 6), ut iam nihil obstet quin verborum tituli Attici simplicem interpretationem praeferamus artificiosae et quae homini Romano in mentem venire vix possit, qua vox ἱερεὺς modo de flamine modo de sodali accipiatur. Ceterum L. Silano imperatoris Claudii genero, divi Augusti abnepoti, titulum Atticum attribuendum esse, non fratris eius filio, demonstravit Mommsenus eph. ep. l. c.

potest dubitari, cum tres alios horum temporum Silanos patricios fuisse constet: C. Iunium C. f. M. n. Silanum consulem a. 763, qui flamen Martialis fuerit[1]), L. Iunium Silanum, consulem suffectum anni incerti Tiberio imperante, et ipsum flaminem Martialem[2]), M. Iunium Silanum Lutatium Catulum, cum salius Collinus fuerit[3]). Denique eum flaminem Augustalem cui titulus Veronensis V, 3223 (Orelli 2378):

> *Dianae conservatric(i) pro salute . . . . ani n(ostri), co(n)s(ulis), flamin(is) Aug(ustalis), proco(n)s(ulis), pontif(icis), sodalis Aureliani Antoniniani, Hosius lib(ertus) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

positus est hominem nobilissimum fuisse ex ipso titulo apparet, quin patricium eum fuisse putemus nihil obstat, praesertim si fuit is de quo Mommsenus cogitavit Claudius Pompeianus[4]). Fuit enim Pompeianus nepos imperatoris Marci ex filia[5]), nec veri dissimile videtur Marcum adlegisse inter patricios sive generum Pompeianum[6]), patrem eius de quo nunc agitur, sive ipsum nepotem. Dixi de Augustalibus flaminibus: venio ad Iulianos. Quorum qui primus fuit, M. Antonium a Caesare dictatore cum patriciorum numerum augeret inter patricios esse adscitum et per se veri simillimum est et argumento quodam probavit Mommsenus *R. Forsch.* 1, 39 n. 66. L. Silanum, qui Claudio imperante flamen Iulianus fuit, patricium fuisse supra diximus. Denique Matium Sullinum Commodo imperante[7]) et flaminem Iulianum fuisse et eundem patricium docet titulus eius Gemonensis V, 1812 (Orelli 2242):

> *C. Matio C. f. Collin. Sabinio Sullin(o) Vatinian(o) Anicio Maximo Caesulen(o) Martiali Pisibano Lepido, allect(o) inter quaest(orios), salio Palatin(o), IIIvir(o) monet(ali) a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo), seviro equit(um) Roman(orum), flam(ini) Iulian(o), patricio, praetori candidat(o), co(n)suli, curat(ori) et patron(o), d(ecreto) d(ecurionum).*

---

1) Fasti Capitol. s. a. 763. C. I. L. VI, 1384.

2) Orelli 3057; cf. Mommsen eph. ep. 1, 61.

3) Orell. 560; Mommsen l. c. p. 65.

4) [Titulo denuo inspecto erravisse me intellexi; POMPEIANI · N̄ vestigia non admittunt, admittunt QVINTIANI · N̄. Vide vol. V p. 1074. Th. M.].

5) Vit. Caracall. 3: *occidit etiam Pompeianum, Marci nepotem, ex filia natum et ex Pompeiano.*

6) Vit. Marci 20. vit. Pertin. 2. 4. vit. Iuliani 8. Ceterum etiam Petronius Mamertinus gener imperatoris Marci (vita Commodi 7, cf. Borghesi opp. 3, 246) a socero inter patricios adlectus esse videtur: oriundus enim erat Mamertinus equestri familia (avum procuratorem habemus Orell. 817, patrem praefectum praetorio Orell. 3422; cf. Borghesi opp. 8, 312), quam patriciam fuisse veri dissimillimum est; frater autem Mamertini natu minor, M. Petronius Sura Septimianus, consul a. 190 (ipse Mamertinus consul fuerat a. 182, cf. Borghesi l. l.), inter salios Palatinos nominatur C. I. L. VI, 1979, 11. 1980, 9; unde et Mamertinum et Septimianum a Marco inter patricios adlectos esse probabile fit.

7) De aetate constat ex albo saliorum Palatinorum (C. I. L. VI, 1980) s. a. 186; cf. infra.

Iam nisi omnia ea quae enumeravi casui tribuere malumus, flamines divorum imperatorum haud secus atque flamines tres maiores patricii semper fuisse existimandi sunt; non potuerunt igitur eligi e sodalibus. Nam inter sodales plebeios quoque esse cooptatos supra demonstravimus atque adeo casu fieri potuit ut omnes sodales aliquo tempore essent plebeii. Sed ut pergam in comparatione instituta flaminum divorum cum flaminibus maioribus, etiam inaugurandos fuisse flamines divorum imperatorum admodum probabile fit ex eo quod de Iuliano certe flamine diserte testatur Cicero Philipp. 2, 44, 110: *est ergo flamen . . . divo Iulio M. Antonius. Quid igitur cessas? cur non inauguraris? Sume diem: vide qui te inauguret. Collegae sumus; nemo negabit.* Denique cum constet ex fastis saliorum Palatinorum[1]) non licuisse flaminibus maioribus esse inter salios, sed si quis salius flamen factus sit, exiisse e saliorum collegio, quod compluribus locis diserte dicitur exiisse aliquis e collegio ea de causa quia flamen factus sit[2]), hoc ipsum non solum in Iovis Martis Quirini sed etiam in divorum imperatorum flamines cadere puto posse demonstrari. Legimus enim in fastis saliorum Palatinorum a. p. C. 170 quinque salios flamines factos e collegio exiisse[3]). Quae res admodum mira videtur. Nam tribus maioribus flamoniis quomodo intra unius anni spatium non minus quinque homines — immo aliquanto plures; nam salios Palatinos tantum flamines factos esse non est probabile — ornati sint, nullo modo potest explicari. Neque cogitari potest de duodecim qui dicuntur minoribus flaminibus, ut unus alterve ex eis qui a. 170 e collegio exierint saliis Palatinis flamen Carmentalis exempli gratia vel flamen Volcanalis factus esse dicatur; patricii enim erant salii Palatini, flamines autem minores plebeios esse debuisse veri simile est[4]), saepissime plebeios fuisse[5]) neque ea dignitate, ut salius Palatinus tali flamonio ornaretur, certo constat. Restat igitur hoc solum ut complures eorum qui a. 170 e collegio exierint saliorum Palatinorum flamines divorum imperatorum factos esse statuamus. Quandoquidem non minus octo divis imperatoribus[6]) anno 170 flamonia fuisse constituta infra demonstrabitur; quibus si addimus Dialem Martialem Quirinalem flamines, non minus undecim illo anno patricia flamonia fuerunt; quorum quod multa illo tempore fuerunt vacua, ita ut quinque salii Palatini flamines facti sint, quam-

---

1) C. I. L. VI, 1977—1983.

2) Cf. Marquardt *Handbuch* 4, 370 n. 2509.

3) C. I. L. VI, 1978: [*C. Erucio Claro*] *M. Cornelio Cethego co(n)s(ulibus)* . . . . . *Q. Tineius Sacerdos* (errat Marquardtius 4, 379 n. 2581) *loco L. Anni Largi flaminis. M. Claudius Fronto Neocydes loco L. Salvi Kari flaminis. T. Fundanius Vitrasius Pollio loco L. Rosci Aeliani flaminis. T. Cornelius Anneus Fuscus loco L. Cossoni Eggi Marulli flaminis. L. Hedius Rufus Lollianus Avitus loco M. Acili Vibi Faustini flaminis.*

4) Mommsen *R. Forsch.* 1, 78.

5) Cf. Cic. Brut. 14, 56.

6) Divis Iulio Augusto Claudio Nervae Traiano Hadriano Pio Vero, fortasse item Vespasiano et Tito.

quam mirum fortasse videbitur, fieri tamen certe potuit[1]). Confirmatur autem haec ratiocinatio ea re quod a. 186 C. Matium Sullinum e saliorum collegio exiisse in fastis legimus; quem Sullinum flaminem Iulianum factum esse titulus Gemonensis supra p. 225 relatus docet. Quamquam mirum est in fastis collegii ad verba *in locum C. Matti Sullini* non adscriptum esse vocabulum *flaminis*.

Iam demonstratum esse puto Romae flamines divorum non e sodalibus esse electos, sed proprios ac singulares fuisse sacerdotes. Quodsi quis cogitaverit talem fuisse flaminibus divorum cum sodalibus coniunctionem qualem cum pontificibus Diali Martiali Quirinali flaminibus fuisse scimus, qui quamquam neque ex pontificibus eligebantur neque pontifices vocabantur, attributi tamen aliquo modo pontificibus atque adeo inter pontifices erant[2]): ne hoc quidem probari potest. Sunt enim flamines divorum quos cum nulla sodalitate ullo modo coniunctos fuisse certum sit, divi Iulii divi Nervae divi Traiani; et certe quod de Nervae et Traiani flaminibus constat, idem valet de omnium divorum flaminibus. Alia quoque re illa flaminum cum sodalibus coniunctio refellitur: sicut enim flamines Dialem Martialem Quirinalem a magistro collegii pontificum, pontificem maximum dico, creatos sive *captos* esse constat[3]), ita divorum quoque flamines a sodalium magistro captos esse nobis esset statuendum; quod fieri non potuit cum sodales Augustales certe uon unum sed tres magistros haberent (cf. p. 209). At veri similius videtur divorum flamines eadem ratione qua tres flamines maiores cum pontificum collegio fuisse coniunctos[4]) atque ipsos quoque a pontifice maximo, id est ab imperatore, esse captos[5]).

Restat ut singula quae de divorum imperatorum flamoniis tradita sunt ex ordine enarrem. Dictator Caesar vivus sibi ipse M. Antonium flaminem creavit (a. 710)[6]). Interfecto Caesare cum nondum inauguratus esset An-

---

[1]) Pestem illo tempore vel maxime grassantem in causa fuisse probabile est.

[2]) Marquardt 4, 192. 269.

[3]) Mommsen *Staatsrecht* 2, 23. Marquardt 4, 244.

[4]) Quamquam pro certo hoc non affirmaverim; obstare enim videntur tituli Veronensis supra p. 225 relati verba: *flamin(is) Aug(ustalis)*, . . . *pontif(icis)*; maiores certe flamines, cum iam eo nomine inter pontifices sint, pontifices vocari non possunt (cf. Bardt *die Priester der vier grossen Collegien* p. 38). Fortasse igitur iam exauguratus erat flamen ille Augustalis, cum pontifex factus est.

[5]) Ceterum non ita aequatos esse puto flamines divorum flaminibus maioribus, ut omnia, quae de maioribus constituit religiosa antiquitas, etiam divorum flamines observarent; certe flamines divorum ex confarreatis nuptiis procreatos esse necesse non fuit, cum Gaius 1, 112 de Diali Martiali Quirinali tantum flaminibus verba faciat.

[6]) Suet. Caes. 76: *ampliora etiam humano fastigio decerni sibi passus est*, . . . *templa, aras*, . . . *flaminem.* Dio 44, 6: καὶ τέλος Δία τε αὐτὸν ἀντικρὺς Ἰούλιον προσηγόρευσαν καὶ ναὸν αὐτῷ τῇ τ᾽ ἐπιεικείᾳ αὐτοῦ τεμενισθῆναι ἔγνωσαν, ἱερέα σφίσι τὸν Ἀντώνιον ὥσπερ τινὰ Διάλιον προχειρισάμενοι. Cic. Philipp. 2, 43, 110: *est ergo flamen, ut Iovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Iulio M. Antonius.* ib. 13, 21, 47: . . . *Caesar, cuius patris flamen est.* Cf. Drumann 1, 77. 3, 666.

tonius, diu multumque tergiversatus[1]) anno demum 714 inaugurari se passus est[2]). Antonii mortui (a. 725) in locum num quis suffectus sit, non traditur; fortasse anno demum 742 Augustus cum pontifex maximus factus est divo patri flaminem creavit. Flaminum Iulianorum exempla in inscriptionibus sub Claudio et sub Commodo inveniri supra p. 225 vidimus. Unus tantum post Caesarem Romanorum principum de flamine sibi vivo creando cogitasse dicitur, Commodus[3]); quamquam haec quoque res mortuo demum Commodo et consecrato perfecta esse videtur. Scriptorum autem testimoniis praeter divum Iulium flamines constitutos esse constat Nervae[4]) Hadriano[5]) Antonino Pio[6]) Vero[7]) Marco[8]) Commodo[9]) Pertinaci[10]). In inscriptionibus exempla inveniuntur flaminum divi Iulii[11]) Augusti[12]) Claudii Traiani Commodi[13]). Non constat de Vespasiano Tito Severo[14]) Caracalla Alexandro. Sed hos quoque post consecrationem flaminibus esse ornatos veri simile videtur; casui enim tribui potest quod nullum de hac re extat testimonium. Contra neque ei qui, cum ipsi imperatores non fuerint, tamen in deorum numerum relati sunt imperatorum patres filiique — divum Caesarem Domitiani filium et divum Traianum patrem dico — neque multae illae quae ex domo Augusti consecratae sunt feminae flaminibus ornati esse videntur. Flaminicas in honorem divae Faustinae maioris creatas esse biographus Pii c. 6 refert; quod fortasse de aliis quoque divis feminis statuere licet. Quod autem complures flamines divo Hadriano creatos esse in vit. Hadriani 27, divo Marco in vit. Marci 18 legimus, hac in re erratum esse a biographis puto; nam plures uni eidemque divo flamines constitui et

---

1) Cic. Phil. 2, 43, 110: *quid igitur cessas? cur non inauguraris?* eqs. 13, 19, 41: *tu, tu, inquam, illum occidisti Lupercalibus: cuius, homo ingratissime, flamonium cur reliquisti?*

2) Plut. Ant. 33: Ἀντώνιος δὲ μετὰ τὰς διαλύσεις . . . Καίσαρι χαριζόμενος ἱερεὺς ἀπεδείχθη τοῦ προτέρου Καίσαρος. Cf. Drumann 1, 425.

3) Vit. Commodi 17: *hunc tamen Severus . . . . . inter deos rettulit, flamine addito, quem ipse vivus sibi paraverat, Herculaneo Commodiano.*

4) Plin. panegyr 11: *licet illum aris pulvinaribus flamine colas.*

5) Vit. Hadrian. 27: *templum denique ei pro sepulchro apud Puteolos constituit* (Antoninus) *et quinquennale certamen et flamines et sodales.*

6) Vita Pii 13: *meruit et flaminem et circenses et templum et sodales Antoninianos.* Vit, Marci 7: *et laudavere uterque* (Marcus et Verus) *pro rostris patrem flaminemque ei ex adfinibus et sodales ex amicissimis Aurelianos creavere.*

7) Vit. Marci 15: *flaminem . . . . . eidem* (Vero) *dedicavit.*

8) Vit. Marci 18: *dati sacerdotes Antoniniani et sodales et flamines.*

9) Vide n. 3.

10) Vit. Pertin. 15: *filius Pertinacis patri flamen est factus.* Vita Severi 7: *funus deinde censorium Pertinacis imagini duxit eumque inter divos sacravit addito flamine.*

11) p. 225.

12) p. 222 n. 4. p. 224 n. 3. p. 225.

13) p. 223. 224.

14) [Iam innotuit ex titulo Albingaunensi vol. V n. 7783 *Q. Vibius Egnatius Priscus pontifex et flamen divi Severi.* Th. M.].

plane inauditum est et verbis Ciceronis supra[1]) allatis repugnat. Atque filios maxime posterosque divorum imperatorum aut, si nulli essent posteri, propinquos cognatosque flamoniis illis esse ornatos et ex re ipsa probabile fit et ex exemplis quae nobis servata sunt colligi posse videtur: si quidem flamen Augustalis primus fuit Germanicus Caesar, divi Augusti adoptione nepos, tum Nero Caesar Augusti pronepos, Claudio imperante cum Iuliorum gens iam interiisset L. Silanus Augusti ex filia abnepos; posterioribus temporibus flamonium Augustale ad alienos ab Augusti progenie homines delatum esse necesse est. Sic Helvianus flamen primus fuit Helvius Pertinax divi Pertinacis filius; divo Pio flaminem ex affinibus creatum esse biographus Marci narrat c. 7: ac nescio an qui Hadriano imperante flamen Ulpialis fuit (p. 224), L. Coelius Balbinus Vibullius Pius, cum e tribu Sergia fuerit, qua in tribu Italicam, unde oriundus erat Traianus, fuisse scimus[2]), ipse quoque Italicensis et propinquitate cum divo Traiano coniunctus fuerit; quamquam haec coniectura multum abest ut certa sit. Atque ut postremo loco — nam id solum restare videtur — de appellationibus quibus sollemniter usi sint flamines divorum dicam, quemadmodum flamines qui Iovi Marti Quirino erant constituti semper *Diales Martiales Quirinales* vocantur atque inaudita est significatio *flamen Iovis flamen Martis flamen Quirini*, ita flamines divorum quoque non *flamines divi Iulii Augusti Claudii*, sed *Iulianos Augustales Claudiales flamines* esse dictos ex inscriptionibus apparet. Inveniuntur enim in inscriptionibus flamines IVLIAN*us*, AVGVSTALIS, CLAVD*ialis*, VLPIALIS, COMMODIAN*us*. Ei vero qui in inscriptionibus occurrunt *flamines divi Augusti* omnes aut municipales aut provinciales sacerdotes fuisse videntur; qua de re dixit Mommsenus in Hermae vol. 3, p. 100.

---

1) p. 224 n. 3.

2) Grotefend imperium Romanum trib. descr. p. 100.

DESSAU.

Formis Academicis (G. Vogt).